

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційну роботу Шистко Анни Олексіївни
«**Основи мовленнєвої компресії в слов'янському
та германському лінгвальному просторі**»,
подану на здобуття ступеня
доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія,
галузь знань 03 Гуманітарні науки

Актуальність теми дослідження. Питання, пов'язані з системністю лексики, належать до переліку тих проблем мовознавства, які не втрачають своєї актуальності на жодному етапі розвитку лінгвістичної науки, а навпаки – набувають нових ракурсів осмислення. Динамічні суспільні процеси, глобалізація інформаційного простору, цифровізація комунікації та інтенсифікація міжкультурних контактів зумовлюють активні зміни в мовній системі, сприяючи появі й поширенню різноманітних засобів мовленнєвої економії. Особливої уваги в цьому контексті потребують явища мовленнєвої компресії, що відбивають прагнення мовців до оптимізації комунікативного процесу за умови збереження інформативності висловлення. Саме тому активної трансформації в умовах сьогодення зазнають мовні одиниці, які репрезентують механізми лінгвального згортання та дають змогу простежити закономірності розвитку мовної системи під впливом когнітивно-комунікативних чинників. Складність вивчення таких одиниць зумовлена інтеграційними та динамічними процесами, що відбуваються в сучасних мовах індоевропейського ареалу під впливом закону економії мовленнєвих зусиль, тенденцій до стандартизації та водночас індивідуалізації мовлення. У зв'язку із зазначеним вважаємо на часі комплексне вивчення явищ мовленнєвої компресії в різносистемних мовах – українській, англійській та німецькій, що вможливило виявлення водночас універсальних та національно-специфічних закономірностей функціонування компресивних утворень. Крім того, актуальність пропонованого Анною Олексіївною дослідження також посилює джерельна база, що охоплює універби, аббревіатури й еліптими різної етимології, дібрані зі зразків усного та писемного

мовлення, зокрема з текстів медіа, соціальних мереж, чатів, інтерв'ю та інших сучасних комунікативних практик.

Отже, в межах наукової розвідки дисертантці вдалося зреалізувати заявлену мету, виконати низку окреслених завдань, що дало змогу різноаспектно схарактеризувати особливості мовленнєвої компресії в слов'янському та германському лінгвальному просторі, а також виявити закономірності функціонування компресивних утворень у сучасному мовленні.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Композиція дисертації відповідає визначеній меті й завданням дослідження, що зреалізовано у вступі, трьох розділах, висновках та списку використаної літератури.

Дисертацію виконано в межах науково-дослідної теми «Проблеми методології та історіографії мовознавства» кафедри германської та слов'янської філології Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» та відповідно до тематики кафедри загального мовознавства та слов'янознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара «Тенденції розвитку слов'янських мов і практичні аспекти мовленнєвої діяльності» (державний реєстраційний номер: 0122U001282). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Донбаського державного педагогічного університету (протокол № 5 від 23 грудня 2021 року) та погоджено на засіданні вченої ради Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 4 від 21 листопада 2024 року).

У *Вступі* обґрунтовано актуальність роботи, визначено мету й завдання, наукову новизну, об'єкт і предмет дослідження, окреслено теоретичне й практичне значення роботи, зазначено методи та апробацію дисертації.

У першому розділі *«Мовленнєва компресія в контексті сучасних тенденцій розвитку мови»* обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження явищ мовленнєвої компресії як одного з виявів універсального закону мовної економії, а також уточнено зміст поняття «номен» в парадигмі сучасної гуманітарної науки. Узагальнивши погляди українських та зарубіжних дослідників щодо сутності та статусу номена (с. 28-31) та з урахуванням

засадничих положень наукових студій Анатолія Загнітка про номінативну функцію словосполучення, дисертантка аргументує потребу виходу за межі традиційного словоцентричного підходу до аналізу мовних одиниць (с. 35). У зв'язку з цим авторка пропонує розглядати номен як «ментальну та мовну субстанцію, що здатна повноцінно втілювати категорійні значення суб'єкта, ознаки чи дії незалежно від того, представлена вона одним словом чи цілим словосполученням» (с. 34). Таке трактування сприяє уніфікації опису різнорівневих номінативних засобів та створює теоретичне підґрунтя для аналізу механізмів мовленнєвої компресії в різносистемних мовах.

Чіткою вважаємо позицію дисертантки щодо розмежування процесів творення та функціонування назв. Зокрема, авторка послідовно доводить, що мовна номінація як інваріантний процес передбачає закріплення за об'єктом певного концептуального змісту, тобто створення самого номена, тоді як мовленнєва номінація постає його варіантною реалізацією через вибір конкретної форми (глоси) відповідно до комунікативної ситуації (с. 38). Крім того, науковий інтерес становить запропонована Анною Олексіївною класифікація багатокomпонентних номенів. Спираючись на теоретичні засади Наталії Василівни Дьячок, дослідниця переконливо обґрунтовує потребу виокремлення 7 структурних моделей таких одиниць та вперше здійснює їхній зіставний аналіз на матеріалі українського, англійського й німецького лінгвальних просторів (с. 39-48), серед яких – «словосполучення + аббревіатура + еліптичний універб», «словосполучення + композит + еліптичний універб», «словосполучення + аббревіатура + еліпсис (головне слово) + еліпсис (залежне слово)», «словосполучення + еліптичний універб + еліптема (головне слово) + композит», «словосполучення + еліптичний універб + еліптема (головне слово)», «словосполучення + еліптичний універб + еліптема (залежне слово)», «словосполучення + композит аббревіатурного типу + аббревіатура + еліптичний універб». Слушним, на нашу думку, видається запропоноване авторкою структурне членування компресивних утворень, що уможливило систематизацію засобів мовленнєвої компресії та виявлення спільних і відмінних тенденцій їхнього функціонування в українській, англійській і німецькій мовах.

Другий розділ «Лексико-граматична компресія в українській, англійській та німецькій мовах» присвячено ономасіологічному та структурно-семантичному моделюванню компресивів різної етимології. Докладний аналіз аббревіатур, універбів та еліптичних конструкцій дав змогу авторці систематизувати лексико-граматичні засоби компресії за структурними й семантичними параметрами та виокремити їхні основні типи й підтипи.

Використовуючи значний фактичний матеріал української, англійської та німецької мов, дисертантка робить важливі узагальнення щодо універсальності аббревіації в досліджуваних лінгвопросторах, виокремлюючи спільні типологічні моделі її реалізації та обґрунтовуючи статус аббревіатури як словесного дублета відповідного номена (с. 83). Особливої уваги заслуговує запропоноване авторкою трактування реляційних відношень між словосполученням або словом і його аббревіатурним відповідником, що базується на принципі семантичної тотожності цих одиниць.

Заслуговують на схвалення спостереження авторки щодо функціонування універбації як одного з виявів мовленнєвої компресії. Аналізований матеріал уможливив установлення відносної універсальності цього явища в українській, англійській та німецькій мовах, а також виявлення його залежності від структурно-типологічних особливостей кожної мовної системи. Зокрема, дослідниця аргументовано наголошує на меншій продуктивності універбації в німецькій мові, що зумовлено її тяжінням до композитотворення та активного функціонування складних слів як засобу мовної економії (с.93-94).

Позитивно оцінюємо спробу Анни Олексіївни розмежувати номені синтетичного та аналітичного типів, представлені семантично тотожними одиницями на рівні слів та словосполучень, а також запропонувати їхню типологічну репрезентацію з урахуванням особливостей внутрішньої вмотивованості та формальної модифікації вихідних структур. Важливим здобутком роботи є системний опис універбалізованих еквівалентів словосполучень та їхнього місця в сучасних процесах номінації.

Цікавим вважаємо спостереження дисертантки щодо синкретичної природи еліпсису, який авторка розглядає не лише як синтаксичне явище, а й як

механізм номінації та джерело появи еліптем. Наукову цінність становить спроба інтегрувати еліпсис до системи компресивних процесів та продемонструвати його роль у формуванні синтетичних репрезентантів аналітичних номенів (с. 105). Такий підхід дає змогу по-новому осмислити взаємозв'язок між лексичними та синтаксичними засобами компресії в сучасних індоєвропейських мовах.

У третьому розділі «*Синтаксична компресія в українській, англійській та німецькій мовах*» акцентовано увагу на теоретичних засадах, механізмах реалізації та лінгвопрагматичному потенціалі синтаксичної компресії в зіставляваних мовах.

Переконливими є висновкування Анни Олексіївни щодо ролі компресованих синтаксичних структур в оптимізації комунікативного процесу, підвищенні інформативності висловлення та забезпеченні його прагматичної ефективності. Заслугує на схвалення спроба дослідниці розглянути синтаксичну компресію в тісному взаємозв'язку з лексико-граматичними процесами, що дало змогу обґрунтувати положення про двоступеневий характер окремих різновидів компресії.

До безперечних переваг наукової праці належить аналіз еліпсису, інтенціональної синтаксичної неповноти, парцеляції, сегментації, асиндетону та апосіопези, який уможливив окреслення специфіки їхнього вияву в різних типах дискурсу та визначення прагматичного потенціалу. Цінними видаються висновки щодо еліпсису як одного з найпродуктивніших засобів синтаксичної редукції, здатного забезпечувати високу інформативність висловлення без втрати його семантичної повноти.

Окремо варто відзначити міркування дисертантки щодо реалізації компресивних синтаксичних структур у розмовному мовленні, художньому, медійному та рекламному дискурсах. Проведений аналіз уможливив простеження експлікації закону мовної економії в різних комунікативних середовищах та з'ясування ролі таких конструкцій у забезпеченні лаконічності й експресивності. Розкриваючи їхній когнітивно-прагматичний потенціал,

авторка переконливо доводить здатність цих одиниць поєднувати інформативну, акцентувальну та сугестивну функції.

Грунтовний науковий аналіз і подальша систематизація отриманих результатів дали змогу дисертантці зробити вагомі й переконливі *Висновки*, що сконцентровано відбили сутність дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів. У дослідженні вперше здійснено комплексне моделювання процесів мовленнєвої компресії в слов'янському та германському лінгвальному просторі на матеріалі української, англійської та німецької мов; обґрунтовано теоретичні засади вивчення компресивних утворень крізь призму сучасної теорії номінації; визначено їхній статус у системі мовних одиниць та схарактеризовано механізми реалізації основних різновидів мовленнєвої компресії. Важливим науковим здобутком є моделювання процесів універбації, аббревіації, лексикалізації, номіналізації та інших феноменів сучасної номінації з урахуванням їхніх структурно-семантичних і функційно-прагматичних особливостей.

Повнота викладу наукових результатів дисертації в публікаціях. За результатами проведеного дослідження опубліковано 8 одноосібних наукових робіт та 2 – у співавторстві, зокрема: 3 статті у фахових виданнях, рекомендованих ДАК України, 3 – у збірниках матеріалів міжнародних та всеукраїнських конференцій, 4 – в інших періодичних наукових виданнях України.

Окрім цього, основні результати дисертації обговорено на X Міжнародній науковій конференції «Сучасні лінгвістичні парадигми» (Дніпро, 19 квітня 2024 р.), VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Східнослов'янська філологія: від Нестора до сьогодення» (Дніпро, 21 листопада 2024 р.), IX Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих науковців «Мовна комунікація і сучасні технології у форматі різнорівневих систем» (Дніпро, 25 листопада 2024 р.).

Практичне значення одержаних результатів. Зібраний і проаналізований у дисертації фактичний матеріал, викладені теоретичні положення й отримані висновки можуть бути використані в курсах

«Лексикологія», «Ономасіологія», «Словотвір», «Словотвір», «Загальне мовознавство», «Порівняльне мовознавство», «Когнітивна лінгвістика», спецсемінарах із теорії номінації, соціолінгвістики та зіставного мовознавства; під час написання студентських наукових робіт, навчальних посібників, підручників, для укладання лексикографічних праць. Запропоновані моделі компресивних перетворень аналітичних номінативних одиниць можуть знайти практичне застосування під час удосконалення систем машинного перекладу, автоматизованого опрацювання природної мови та електронних пошукових ресурсів.

Дискусійні положення й зауваження до дисертації. Високо оцінюючи роботу Анни Олексіївни Шистко, маємо зазначити певні аспекти, що привертають увагу для подальшого обговорення.

1. У Розділі 1 *«Мовленнєва компресія в контексті сучасних тенденцій розвитку мови»* авторка послуговується дихотомією мовної та мовленнєвої номінації, зазначаючи, що мовна формує інваріантні одиниці, тоді як мовленнєва актуалізує їхню варіантну реалізацію. Утім, далі в тексті, аналізуючи приклади типу *«дн»*, *«народини»*, *«бронік»*, вона класифікує їх як мовленнєві репрезентанти. Зважаючи на те, що деякі з цих одиниць уже кодифіковані в лексикографічних джерелах і демонструють високий ступінь узуальної закріпленості (наприклад, *заліковка*, *диплом*), потребують уточнення критерії, на підставі яких визначається їхній статус. У зв'язку з цим дискусійним видається питання щодо межі між функціонуванням таких номінацій як індивідуально-мовленнєвих утворень та їхньою інтеграцією до лексичної системи мови.

2. У підрозділі 2.2. *«Універбація як вияв компресії»* Анна Олексіївна стверджує, що в німецькій мові комплексна модель універбації відсутня через її типологічні особливості. Водночас зазначено, що «універбацією німецькі фахівці називають композитотворення, тобто утворення складних (зрощених) еквівалентів словосполучень» (с. 93-94). Саме тому постає питання: чи доцільно в такому разі говорити про відсутність моделі універбації, чи радше про її іншу структурну репрезентацію? У цьому контексті також потребує чіткішого

обґрунтування розмежування композиції як морфологічного способу словотвору та універбації як процесу компресії мовних одиниць.

3. Описуючи англійські компресиви на кшталт *doc* (від *doctor*), *admin* (від *administrator*), *graphics* (від *graphics card*), авторка періодично кваліфікує їх як «еліптичні універби» та «кліпінги» (усіченнями). Водночас в англійській лінгвістичній традиції *clipping* (напр., *doc*, *exam*) зазвичай розглядають окремішньо від слов'янського поняття *univerbation*, оскільки кліпінг ґрунтується на морфологічному усіченні твірної основи без додавання словотвірного форманта, тоді як для класичного універба в українській мові характерний виражений словотвірний маркер. У зв'язку з цим не цілком зрозумілим залишається співвідношення понять *clipping* та *univerbation*, а також підстави їхнього використання для характеристики однотипних мовних явищ у межах запропонованої теоретичної моделі.

4. У підрозділі 2.1 «Абревіація як універсальний процес компресії» та 2.2 «Універбація як вияв компресії», присвячених абревіації та універбації, спостерігаємо певний кількісний та якісний дисбаланс у висвітленні матеріалу різних мов. За наявності ґрунтовного аналізу українських та англійських компресивних утворень опис німецькомовного матеріалу подекуди обмежується загальними теоретичними положеннями. У зв'язку з цим доцільним було б ширше залучити приклади специфічних німецьких скорочень та композитів абревіатурного типу для повнішого представлення досліджуваного явища.

5. У підрозділі 3.1 «Базові явища синтаксичної компресії», студіюючи функціонування компресованих одиниць в інтернет-комунікації, Анна Олексіївна об'єднує в межах одного функційного ряду графічні скорочення, ініціальні абревіатури (POV, ASAP, BTW) та суфіксальні універби (*соціалка*, *унаочнення*). Водночас поза увагою залишається той факт, що зазначені типи компресії мають принципово різну прагматичну спрямованість: абревіатури забезпечують економію графічного простору та часу набору, тоді як універби виконують передусім стилістично-маркувальну функцію. У цьому контексті привертає увагу й те, що, характеризуючи особливості мережевої комунікації, авторка акцентує на тенденції до скорочення тексту, проте не враховує випадків,

коли ціле висловлення або емоційний стан передаються за допомогою одного піктографічного знака (емодзі), що можна розглядати як один із найвиразніших виявів прагматичної компресії.

Висловлені міркування в жодному разі не ставлять під сумнів наукову концепцію дослідження, мають на меті стимулювати подальшу наукову дискусію, не применшують загальної високої цінності дисертації та не впливають на її позитивну оцінку.

Загальний висновок. На підставі ретельного аналізу дисертації та основних публікацій вважаємо, що дисертація «Основи мовленнєвої компресії в слов'янському та германському лінгвальному просторі» є самостійною, завершеною й актуальною; виконана на належному теоретичному та науково-практичному рівнях; за змістом і формою відповідає всім вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. №44 (зі змінами), а її авторка Шистко Анна Олексіївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія.

Рецензент –

докторка філологічних наук, професорка,
в. о. завідувачки кафедри англійської мови
для нефілологічних спеціальностей
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

Олена ГУРКО

Підпис професорки Гурко О. В. засвідчую:

Учений секретар Дніпровського
національного університету
імені Олеся Гончара

Тетяна ХОДАНЕН